

Mátyás király szerepvárában – Egy közösségi részvételen alapuló szabadtér-tervezési modellkísérlet tapasztalatai

2008, május 21 - 10:26

Mi történe, ha Mátyás királynak a mai Magyarországot kellene vezetnie? Milyen gúnyába bújna? Milyen döntéseket hozna, és hogyan valósulnának meg ezek? Írásom természetesen nem (párt)politikai kérdéseket kíván feszegetni. A korszellem, a politikai-társadalmi viszonyok a tervezésre is kihatnak, a rendszerváltozás óta a korábbi szerepek átalakulóban vannak. A döntéshozatalban kialakult szerepek megváltoznak. A sikeres kortárs kertek a hagyományos, tiszta szereposztásban születtek. De mi történik akkor, ha új, a közvetlen demokráciát jobban képviselni szándékozó tervezési folyamatot igyekszünk megvalósítani? A terv és a tervezési folyamat itt következő elemzése egy új szerepkeresési folyamat próbálkozásait, sikereit és kudarcait írja le a budapesti Mátyás tér tervezési folyamatának példáján.

Budapest VIII. kerületében a társadalmi szegregáció az elmúlt évtizedekben rohamosan nőtt. A kerület elhelyezkedéséből (a belváros és a zöldövezet közé szorult gyorsan leromló övezet) adódó folyamatot erősítették a városba áramló alacsony státuszú, gyökértelen, többnyire kisebbségi bevándorlók, valamint a pusztán építészeti módszerekkel történő városrehabilitáció (pl. IX. kerület) által kiszorított, halmozottan hátrányos helyzetű népesség áttelepülése. Józsefváros vezetése 2004-ben készült 15 éves kerületfejlesztési stratégiája döntött a kerület 11, önálló arculattal rendelkező területi egységre történő felosztásáról. A leghátrányosabb helyzetű negyedet Magdolna névre keresztelték, és nekiláttak a negyed arculatépítésének. A fejlesztést fokozatosan, a szociális városrehabilitáció eszközeivel kívánja véghezvinni egy 2020-ig tartó folyamatban, ahol az értékek megőrzése és a minőségi megújítás a két vezérfonal, egybefonva a fizikai és a társadalmi környezet javítását. A nyugaton már elterjedt, komplex városmegújítási módszer a szlömösödő városrészekben igyekszik olyan minőségi átalakulást végrehajtani, mely a fizikai környezet javítása mellett társadalmi megújítást is eredményez, megtartja a helyi lakosságot. A városmegújítási programok jelentős része ugyanis a halmozottan hátrányos rétegek elvándorlását eredményezik, ami nem a problémák megoldását, hanem csupán áthelyezését jelenti.



A Magdolna negyed szabadtereinek megújítását két vonalon indították meg. Egyrészt a társasházak lakosságát igyekeztek aktivizálni, ösztönözni a belső udvarok megújítására – több sikeres projekt született. A másik kulcsterület a Mátyás tér, a negyed legnagyobb köztere volt. A céloknak megfelelően itt is a lakosság minél sokoldalúbb és nagyobb mértékű bevonására törekedtek. Hazai tapasztalat híján a sajátos tervezési feladatra a BCE Tájtervezési és

Területfejlesztési Tanszékét vonták be, ahol célzottan 2003 óta kutatják és oktatják a közösségi részvétel elméletét és technikáit.

A modellkísérletnek kikiáltott fejlesztéssorozat megvalósításában a városszövet és a társadalmi háló együttes és kölcsönös fejlesztését szolgálja a szociális infrastruktúra fejlesztése, a civil szervezetek működésének segítése és az ingatlanok társadalmi részvételen alapuló rekonstrukciója. A kísérlet jelleg kétségtelen, hiszen ilyen léptékű és ilyen szemléletű városrész-megújítási program még nem született. Azt, hogy a folyamat modellként értékelhető-e, természetesen majd az idő dönti el.

A feladatok koordinálását a RÉV8 ZRt. végezte. A csoport feladata a kihívás komplexitása rugalmasabb, sokoldalúbb csapatot igényelt. Az építész és mérnök szakemberek mellett geográfust, szociológust is alkalmaznak. A társasházak homlokzatainak és belső udvarainak megújítása a jól lehatárolható célcsoportok segítségével viszonylag zökkenőmentesen indult meg 2006-2007-ben. A folyamat koordinációjában a Rév8 ZRt. mellett több tájépítész is részt vett, a megvalósulás egyértelműen sikeresnek könyvelhető el.

A Mátyás tér tervezése sokkal összetettebb tervezési-szervezési munkát igényelt. A nagyobb lépték miatt az eredmények egy része csak hosszabb távon jelentkezhet. A nyitott köztér nem teszi lehetővé a tulajdonos, a kezelő és a használó egyértelmű meghatározását, viszonyainak körvonalazását. A közterek, szabadterek tervezése eleve speciális ismereteket igényel. A társadalmi mozgások, a természeti folyamatok hangsúlyosabb jelenléte az építészeti ismeretek mellett eleve jelentős ökológiai és speciális társadalomtudományi, például környezetpszichológiai tájékozottságot igényel. Erre az építész társadalom is kezd ráismerni (lásd [Sári István: Miénk itt a tér? Építészfórum, 2008. január 31.](#)). A részvétel alapú tervezés további kihívások elé állít. Kezelnünk kell szociálpszichológiai folyamatokat, melyhez ismernünk kell a csoportdinamika eszköztárát. A speciális, számos szempontot integráló ütemezés is új kihívást jelent. Végül természetesen tisztában kell lenni a részvételi tervezés módszertanával, eszközrendszerével, tudni kell, mikor melyiket alkalmazzuk, és milyen szakembereket vonjunk be. Mindezek mellett a tervezés folyamata más hozzáállást, nagyfokú alázatot és rugalmasságot kíván. Valljuk be, ebben sokszor elég rosszul állunk. A döntéshozó a saját hatalmának megcsorbítását, a szakember a szakmaiság és az önmegvalósítás sérülését látja veszélyeztetve. Az érintettek részvétele számos félelmet kelt a felülről irányításhoz hozzászokott szereplőkben. Egyrészt tehát nem csoda, ha a tervezők igyekeznek megtartani a maradék tervezői mozgásteret, bár etikailag elvárható egy nagyobb mértékű alkalmazkodóképesség, nyitottság.

A közösségi részvétel növelése többlet terhet ró minden szereplőre: a döntéshozóra, az érintetteknek, de a tervezőre is, ezért megfontolandó, mikor, milyen mélységben alkalmazzuk. Mivel a Mátyás téren az elsődleges szándék az ott tartózkodás és a közösségformálás erősítése volt, a lakosság véleményformáló aktivitása erős, a helyzet szinte kikövetelte a részvételen alapuló tervezés alkalmazását. A tér megújításának folyamata 2004-2005-ben kezdődött meg. A tervezési szakaszba a BCE Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék 2006 tavaszán kapcsolódott be. Bár célunk volt, hogy az eddig felhalmozott elméleti ismereteket a gyakorlatban kamatoztassuk, és segítsük a hazai esetek híján szintén tapasztalatlan önkormányzatot, a szakmai segítséget a RÉV8 ZRt. csak a hagyományos szabadter-tervezési munkákra kérte. A cég a tervezés folyamatát a lakossági fórumok szintjén képzelte el, ami nem, vagy kis mértékben haladja meg az átlagos magyar gyakorlatot. A fórumokon csekély számú lakos jelent meg. Az egyeztetési folyamatot nehezítette, hogy

- a résztvevő lakosság száma alacsony volt, ezért a véleményképviselet legitimitása megkérdőjelezhető
- a résztvevők megjelenése esetleges volt, a megjelentek csak önmagukat képviselték, ezért a véleményképviselet reprezentativitása is megkérdőjelezhető
- a résztvevők mindig mások voltak, a tervezési folyamat mindig megszakadt, újra kellett kezdeni.

Mindezek ellenére a fórumok (kiegészülve a tervezők által készített interjúkkal) eredményesnek mondhatók, a kérések és javaslatok tükrözték a helyi társadalom jelentős részének álláspontját, és nagyrészt beépültek a tervbe. A modellkísérlet két éve során a lakossági fórumok szervezése határozott fejlődést mutatott az információterjesztés és az érdekcsoportok feltárásában, de a professzionális moderáció/facilitáció hiányát a lelkesedés és az őszinte jó szándék nem tudta teljesen kompenzálni.



A tervezés és a kivitelezés folyamata két ütemben zajlott. A modellkísérletben számos, a tapasztalatlanságból, hozzá nem értésből származó, tanulságos hiba jelentkezett. A folyamat szervezője nem tisztázta a **szerepeket**, ezért

- a megbízó részéről a terv konzultációját időszakonként más felelős végezte, ami a megbízó részéről a folyamat átláthatóságát akadályozta meg
- a terv konzultációja során hozzá nem értő megbízói képviselővel kellett egyeztetni, ami gyakorlatilag az érdemi visszacsatolás hiányát eredményezte, ugyanakkor a szakmai döntéseket a megbízó magának tartotta meg
- a megbízó jelentős mértékben tervezői szerepeket is felvállalt, ráadásul úgy, hogy ezt nem egyeztetette sem a tervezővel, sem a korábbi elemzések eredményeivel. Számos ésszerűtlen, hibás döntés született, ami növelte a költségeket, a megvalósítás időtartamát és a lakossági elégedetlenséget. A megbízó ezáltal hátrányos tárgyalási pozícióba került a lakossági egyeztetések folyamán.

A folyamat szervezője nem tisztázta a **döntéshozatali procedúra lépéseit**, ami számos visszasságot eredményezett. A tervezés és a társadalmi egyeztetés szinte a kivitelezés végéig tartott. Az első ütemben megvalósult térszerkezeten változtattak, ami ésszerűtlen térformálást eredményezett. Számos kisebb-nagyobb változtatás történt, melyek a térkompozíciót felborították vagy a használati, fenntartási lehetőségeket korlátozták. Fontos tehát meghatározni a döntéshozatal egyes lépéseinél, hogy mik azok a pontok, melyeken nem lehet, vagy ésszerűtlen, költséges változtatni, illetve rontanák az építészeti minőséget, esetleg a művészi koherenciát.

A lakossági vélemények által kidolgozott tervelemeket megváltoztatták, ami a részvételi folyamatot tokenizmus (szimbolikus, kirakatszerű társadalmi részvétel) szintjére süllyesztette. Egyes döntések később lakossági tiltakozást váltottak ki, ami miatt a már kivitelezett elemeket át kellett alakítani. A legnagyobb gondot a lakossági javaslatra a tervbe épített térhatároló terepjátékok okozták. Az egyik, szemmagasság alatti méretűre (1.40m) tervezett domb ugyanis három méteresre sikeredett a kivitelezés során. A szomszédos ház lakói tiltakoztak a „hegy” ellen. A felpaprikázott lakossággal szemben az építető olyan hátrányos alkul helyzetbe került, mely a domb részleges visszabontására, sőt a tér más elemeinek áthelyezésére is kényszerítette. Az esetnek több tanulsága is van. Egyrészt a környezetpszichológiai képzettség fontosságát és a szakmaiság nélkülözhetetlenségét hangsúlyozza. Ez azért különösen fontos, mert a szabadterek azok a helyek, melyekről leginkább hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy bárki meg tudja tervezni, nincs szükség szakértelemre. Emellett legalább olyan fontos

az a tanulság, hogy az egyeztetés során a szakmaiság hiánya bizalmatlanságot és ellenállást eredményez, pedig ma hazánkban a részvétel egyik legfontosabb szerepe épp a bizalomépítés.



Nem volt megfelelő az ütemezés sem, az állandó csúszások miatt a tervezés minősége romlott, egyes dokumentációk nem készültek el, ami végül a kivitelezésre is hátrányosan hatott. A nemzetközi források elköltése miatt egyes fázisokat korábban, a tél beállta előtt kellett elvégezni. A rendelkezésre álló keret miatt a burkolatok készültek el. A téli építési szünet alatt érzékelhető volt az elégedetlenség a burkolt felületek növekedése miatt. A

forráselosztás sajátosságait nem lehetett kiküszöbölni, esetleg a tájékoztatás lehetett volna kiterjedtebb, részletesebb.

A terv az említett szervezetlenség miatt gyakorlatilag a kivitelezés végéig folyamatosan változott, akárcsak egy magánkert esetében. A szakmaiság emiatt csorbult, ami a közpénzek nem optimális kezelése mellett a tér későbbi használhatóságát is rontja. A helyi elfogadás csak később mérhető, a marketingérték viszont valószínűsíthetően csökkent több karakteres elem kihagyása, valamint a terv torzóként való megvalósulása következtében.

Az elmondottak ellenére meg kell állapítani, hogy a Rév8 ZRt. a két év folyamán nyitottnak bizonyult az új részvételi módszerek kipróbálására, bár néha tartózkodást, bizalmatlanságot tapasztaltunk, ami a módszerek és eszközök újszerűsége, valamint a döntéshozói felelősség új minősége miatt érthető: nekik kell viselni a döntések felelősségét, a tervező legfeljebb jelezheti a várható hátrányokat, nehézségeket, károkat.

A tervezés során a minél nagyobb integrációra törekedtünk. A tervezési folyamat gyakorlatként rögtön beépült az egyetemi képzésbe, a munkába bevontuk az egyetemi hallgatókat is. Az első lakossági fórum tapasztalatai alapján 3 tervváltozatot dolgoztak ki a diákok, melyet újabb lakossági fórumon ismertettek. A bemutatónak több tanulsága volt.

Az átlag állampolgár nem tudja az alaprajzot értelmezni. Az ismertetett funkciókat képesek véleményezni, de a téralakításban a síkbeli formalizmus szintjén tudják csak érzéseiket kifejezni, a grafikai megoldásokat kritizálják (pl. tetszett nekik a csigavonal, a szögletes vonalak nem, pedig a térben ezek egész másként jelennek meg). Az ilyen alaprajzi egyeztetések esetleg új tervi formavilágot eredményezhetnek, különösen a mai minimalista, modernista formákkal szemben. Mielőtt azonban egyes tervezők aggódni kezdenének, meg kell jegyezni, hogy a térformálás inkább a tervezőket izgatta, a nézők csak rákérdezésre mondtak véleményt a térformákról. Sokkal inkább a megfelelő használati funkciók megléte, térbeli elhelyezése és a rendezettség kérdése foglalkoztatta őket. Úgy vélem, az esztétikai, tér- és növénykompozíciós elképzelésekben – lakossági oldalról – a tervezők nem voltak korlátozva. A lakosok kiválóan érzékelték, hol vannak a korlátaik, így igazi párbeszéd tudott kialakulni. Azért fontos ez a következtetés, mert gyakori félelem, hogy a közösségi részvétel amatőr vagy kommersz téralakításhoz vezet. Tapasztalataim szerint, ha tisztázva vannak a szerepek, ettől nem kell tartani.

A tervismertetések nyelvezete sokszor nem volt értelmezhető a hallgatóság számára. Fontos, hogy ráérezzünk, milyen nyelven kell szólni a helybeliekhez. A szakmai ismertetés számukra száraz, érthetetlen, máshol vannak a súlypontok, mást kell kiemelni, egyes témákat pedig esetleg teljesen szükségtelen megemlíteni (pl. a helyszín leírása vagy a művészi koncepció).

Az integratív tervezés fontos szempontja, hogy a kötődéseket és a későbbi fenntartást is igyekezzünk biztosítani. A tervezés során ezért olyan anyagokat, kiviteli technikákat és téralakítást alkalmaztunk, melyek – amellet, hogy a fokozott biztonsági elvárásoknak megfelelnek – lehetővé teszik a társadalom bevonását a kivitelezésbe, fenntartásba. Ugyancsak törekedtünk arra, hogy a modellkísérlet marketingértékét egyedi megoldásokkal növeljük. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a negyed csak erős arcultatváltással, karakteres megjelenéssel és pozitív identitással képes pozitív irányba fordítani a fejlődési folyamatokat. Ezt a célt szolgálta az utcabútorok kiválasztása: egyedi, „házi” technikával, ún. pillekő bútorok kihelyezéséről döntöttünk. A kivitelezésbe bevont szereplők még jobban kötődnek a területhez.



Minden résztvevő egyetértett abban, hogy sikeresnek bizonyult a helyi általános iskola – jórészt roma – diákjainak részvételével megrendezett „ülődomb” projekt, ahol egyedi bútorokat készítettünk több mint 30 gyerek és 20 felnőtt részvételével. A dombok kihelyezése és környezetének kialakítása (aszfaltfestés) szintén a gyerekekkel együtt történt. A sikerhez nagyban hozzájárult, hogy a tervezők és az iskola képviselőiben egyaránt végig jelen volt egy-egy tapasztalt szervező, akik együttműködve a folyamatot megtervezték és lebonyolították, valamint egy szakértő és empatikus formatervező, aki a technikai hátteret biztosította. Ugyancsak sikeres volt a közösségi növényültetés, ahol a reprezentatív személyek, gyerekcsoportok, nyugdíjasok és aktív korúak egyaránt szép számmal vettek részt.

A tér 2008. tavaszán megnyílt. A lekerített terület védhetősége nőtt, a fenntartás társadalmi bázisa kialakulóban van. A közeljövőben eldől, hogy a fizikai megújítás utáni degradációs folyamatokkal fel tudja-e venni a versenyt a tér menedzsmantjének felépítése. A szociális munkások, közösségfejlesztők, vállalkozásszervezők stb. bevonása tehát szintén szükséges – lehetőleg jóval a megvalósítás előtt.

A két éves folyamat legnagyobb tanulságai:

1. A részvételi tervezés a lakossági fórumok mellett rengeteg módszer és eszköz alkalmazását teszi lehetővé, érdemes élni ezekkel. Fontos azonban, hogy ezek megfeleljenek a helyi adottságoknak és a szituációknak.
2. A kommunikációra és a társadalmi bázis megteremtésére az előzőleg elképzelnél sokkal több időt és energiát kell szánni.

3. Fontos az ütemezés, valamint a szerepek optimális és világos leosztása. A „tervezés tervezése” elengedhetetlen az előkészítés során.
4. A részvétel a szakmaiság fontosságát nem csökkenti, hanem növeli
5. A részvételi tervezés eltérő módszereinek és eszközeinek alkalmazása következtében más lesz a fizikai környezet, a folyamatot tükröző „részvételi táj” alakul ki

A közösségi részvétel alapú tervezés során megvalósult szabadterek száma nem nagy, de talán elemzésükkel leszűrhetők olyan tartalmi és formai elemek, melyek alapján valamilyen egyedi sajáttságot mutatnak. Bár a Mátyás tér, mint modellkísérlet számos elemet megjelenít ezek közül, a megvalósulásban – a résztvevők tapasztalatlanságából, szerepzavarából fakadóan – végül a „modell” helyett inkább a „kísérlet” jelleg dominált, ezért hiba lenne ebből az egyetlen esetből messze menő tipológiai, hatékonysági vagy tervmínőségi következtetéseket levonni. Egyértelműen megállapítható azonban, hogy a tervezés folyamata, módszertana és eszköztára meghatározóan hat a végső produktumra. Átrétegződik a súlypontok rendszere: az építészeti értékrendben igen gyakran elsődleges esztétikai, formalista szempontok háttérbe szorulnak, hangsúlyossá válnak az egyéb pszichológiai elemek (rend, hagyományosság, célszerűség stb.). Az ezredforduló építészeti irányzatában, a „több etikát, kevesebb esztétikát” jelmondat tehát igazából egy alapvető szerepváltást kell, hogy jelentsen. Különösen igaz ez a köztetek tervezésében. Az épület és a tér tervezése közötti alapvető különbséget úgy is megfogalmazhatnánk, hogy a maskulin, „behatoló” attitűd helyett a befogadó, érzékeny, rugalmas, kompromisszumkész – és még sorolhatnám – feminin hozzáállást kellene erősíteni.

Nem véletlen, hogy a tervezés során Philip Starck egy mondatát tűztük zászlónkra: „A szépséget, mely kulturális fogalom, fel kell váltani a jósággal, mely humanista fogalom”.

Dömötör Tamás

okl. tájépítésmérnök